

3 KRYZYS DEMOKRACJI W EUROPIE

ZANIM POZNASZ NOWY TEMAT

1. Przypomnij, jakie były postanowienia traktatu wersalskiego wobec Niemiec.
2. Scharakteryzuj problemy gospodarcze i społeczne Europy po I wojnie światowej.

NARODZINY WŁOSKIEGO FASZYZMU

Mimo że Włochy wygrały wojnę i zawarły traktaty pokojowe, w społeczeństwie panowało rozczarowanie. Głównym powodem tych nastrojów było niezadowolenie z niewielkich zdobyczy terytorialnych, uzyskanych w wyniku rozpadu Austro-Węgier. W tej sytuacji Włosi zaczęli wysuwać roszczenia dotyczące różnych obszarów, zwłaszcza tych na wschodnim wybrzeżu Adriatyku. Zarzucali też swoim sojusznikom, że państwo włoskie zostało pominięte przy podziale dawnych niemieckich kolonii. Ponadto działania wojenne przyczyniły się do zrujnowania gospodarki na Półwyspie Apenińskim – wśród Włochów panowało wówczas duże bezrobocie, które przede wszystkim dotknęło żołnierzy powracających z frontów. W środowisku tym w 1919 r. powstały **Związki Włoskich Kombatantów**. Zdobywały one coraz większą popularność i dwa lata później przekształciły się w **Narodową Partię Faszystowską**, na której czele stanął **Benito Mussolini**. Ideologia ruchu opierała się na kulcie wodza, nazywanego **duce**, i kulcie państwa, któremu podporządkowane zostało

całe życie społeczne Włoch. Ugrupowanie dążyło do tego, aby rządy w kraju sprawowała jedna partia. Wszystkie warstwy społeczne miały współdziałać w ramach **korporacji**, a opozycyjne ruchy polityczne i społeczne miały być zlikwidowane. Faszyci prowadzili też brutalną walkę ze swoimi przeciwnikami – zarówno komunistami, jak i socjalistami. Zbrojne oddziały faszystowskie, nazywane od koloru umundurowania „czarnymi koszulami”, napadały na działaczy stronnictw lewicowych i związków zawodowych, które w tej sytuacji zaczęły powoływać oddziały samoobrony. Coraz częściej dochodziło do krwawych starć ulicznych między bojówkami wrogich sobie organizacji.

W **październiku 1922 r.** oddziały zbrojne „czarnych koszul” wyruszyły z różnych części kraju do stolicy, aby przeprowadzić zamach stanu. Ponieważ władze państwowe nie podjęły zdecydowanych kroków, Mussolini objął rządy dyktatorskie. Nie zlikwidował monarchii, jednak pozbawił króla Włoch Wiktora Emanuela III możliwości podejmowania decyzji dotyczących kraju. Włoscy faszyci zamierzali bowiem stworzyć państwo

totalitarne, którego ideę najlepiej oddają słowa Mussoliniego: *wszystko w ramach państwa, nic poza państwem, nic przeciw państwu*.

Na początku swojej dyktatury duce uporządkował funkcjonowanie kolei i rozprawił się z mafią sycylijską. Dzięki tym działaniom zyskał poparcie dużej części włoskiego społeczeństwa. Mussolini dążył również do podbojów terytorialnych. W latach 20. do terytorium Włoch włączono miasto Fiume (obecnie chorwacka Rijeka), a w kolejnej dekadzie – Albanię i Etiopię.

Ruch faszystowski kontynuował antykościelną politykę rządów włoskich, trwającą od momentu przyłączenia do Włoch Państwa Kościelnego. Zmieniło się to dopiero w 1929 r., kiedy Mussolini znormalizował stosunki z papieżem, zerwane wcześniej w 1870 r. Duce zawarł z papieżem Piusem XI pakt laterański, na mocy których powstało państwo Watykan.

Mussolini postanowił się przebiec podczas spaceru, a towarzyszący mu oficerowie posłusznie ruszyli za nim biegiem. Duce chętnie fotografował się nie tylko w mundurze. Aby pokazać swoje zainteresowanie sytuacją włoskiego społeczeństwa, pozował również do zdjęć obok pracujących chłopów i robotników. Przy okazji prezentował swoją tężyznę fizyczną.

■ fotografia, Włochy, ok. 1935 r.

TEKST ŹRÓDŁOWY

PRZEJĘCIE WŁADZY PRZEZ FASZYSTÓW

W mowie wygłoszonej 16 listopada 1922 r. w Izbie Deputowanych Benito Mussolini przedstawił cele faszystów.

Panowie! To, co dzisiaj spełniam w tej Sali, jest aktem formalnego względem Was uszanowania, za co też nie żądam od Was żadnego dowodu specjalnej wdzięczności. [...] Rewolucja posiada swe prawa. Daję, aby każdy o tym wiedział, iż jestem tu po to, żeby bronić i podnieść do najwyższego stopnia rewolucję „czarnych koszul”, wprowadzając ją w treść życia narodu jako siłę rozwoju.

Zasadnicze orientacje naszej polityki zagranicznej są następujące: traktaty pokojowe będą wykonane. Szanujące się państwo nie może wyznawać innej zasady. Traktaty nie są czymś wiecznym, nie dającym się naprawić. Są one rozdziałami historii. Wykonać je znaczy tyle, co stwierdzić ich wartość. Jeżeli w ciągu wykonywania ujawni się nowy fakt, może to stworzyć nowy fakt, otwierający możliwość dalszego zbadania wzajemnych stanowisk.

Wytyczne polityki wewnętrznej streszczają się w wyrazach: oszczędność, praca, karność. Zagadnienie finansowe jest zasadnicze: trzeba dojść z możliwie największą szybkością do równowagi bilansu państwowego. System drobniogowej oszczędności, popieranie wszystkich sił produkcyjnych narodu, położenie kresu pozostałym obciążeniom wojennym.

Mussolini wraz z przywódcami ruchu faszystowskiego zgromadził podczas marszu na Rzym kilkadziesiąt tysięcy zwolenników i z ich pomocą objął władzę we Włoszech.

■ fotografia, Włochy, X 1922 r.

? PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Przedstaw poglądy Benita Mussoliniego na politykę wewnętrzną Włoch i politykę międzynarodową.
2. Wyjaśnij, co oznacza określenie „rewolucja czarnych koszul”.

Korporacja – zrzeszenie osób, których celem jest realizacja określonych zadań.

WARTO WIEDZIEĆ

Spadkobiercy Imperium

Jednym z celów włoskiego ruchu faszystowskiego była budowa potęgi państwa włoskiego. Mussolini wzorował się przede wszystkim na tradycjach starożytnego Imperium Rzymskiego. Symbol władzy rzymskich urzędników – wiązka drewnianych różeg, nazywanych po łacinie *fascēs* – stała się znakiem ruchu faszystowskiego. Włoscy faszyci przejęli też od rzymskich legionistów charakterystyczny gest pozdrowienia – salut. Rozpowszechnił się on wśród organizacji skrajnie nacjonalistycznych w całej Europie, w tym również wśród niemieckich nazistów.

Wiązki różeg *fascēs* wraz z toporem stały się symbolem Włoch za rządów Mussoliniego. Można je było zobaczyć m.in. we włoskich kronikach filmowych.

■ kadr filmowy, Włochy, ok. 1930 r.

? Dlaczego Mussolini odwoływał się do tradycji Imperium Rzymskiego?

■ REPUBLIKA WEIMARSKA

Po stłumieniu w Niemczech w latach 1918–1920 wystąpień komunistycznych rozpoczął się okres Republiki Weimarskiej. Początkowo, do ok. 1923 r., trwał kryzys powojenny – panowała hiperinflacja i wysokie bezrobocie. W społeczeństwie niemieckim nasilało się też ogólnonarodowe niezadowolenie z powodu przegranej wojny, a w konsekwencji wzrastała chęć odwetu na zwycięzcach za poniesioną klęskę. Sytuację tę wkrótce zaczęły wykorzystywać organizacje nacjonalistyczne.

Po przezwyciężeniu kryzysu, w latach 1924–1929, w Republice Weimarskiej nastąpił okres rozwoju. W tym czasie zmniejszyła się liczba bezrobotnych, a Niemcy stopniowo odzyskiwały utraconą pozycję na arenie międzynarodowej. W październiku 1925 r. w **Locarno** odbyła się międzynarodowa konferencja z udziałem Niemiec, Wielkiej Brytanii, Francji, Włoch oraz Belgii. W spotkaniu uczestniczyły również Polska i Czechosłowacja, ale nie brały udziału w głównych rozmowach. Efektem obrad było podpisanie paktu reńskiego, który potwierdził nienaruszalność granicy między Francją i Belgią a Niemcami. Strona niemiecka nie zgodziła się jednak na podobny układ ze swoimi wschodnimi sąsiadami. Niemcy dały w ten sposób do zrozumienia, że w korzystniejszych okolicznościach w przyszłości będą się starały zmienić te granice.

Doskonale rozwijała się niemiecka kultura oraz sztuka – szczególnie architektura, kinematografia i literatura. Niemiecka szkoła architektoniczna **Bauhaus**

Adolf Hitler z działaczami NSDAP demonstrował w Monachium przeciwko działaniom podejmowanym przez władze w ramach walki z hiperinflacją. Przywódca nazistowskiej partii, chcąc zdobyć popularność wśród Niemców, organizował protesty dotyczące aktualnych problemów społecznych. W trakcie nieudanego puczu przekonał się jednak, że ma tylko nieznaczne poparcie.

■ fotografia, Monachium, 1923 r.

wykreowała styl w architekturze i sztuce użytkowej zwany **funkcjonalizmem**. Powstawały nowatorskie filmy dające początek takim gatunkom, jak science fiction czy horror. Światowe uznanie zyskiwały powieści **Tomasza Manna** i **Ericha Marii Remarque'a**.

Ten czas wspaniałego rozkwitu państwa niemieckiego skończył się w 1929 r. Panujący wówczas na świecie wielki kryzys w dużym stopniu wpłynął na sytuację w Niemczech. Ostatecznie doprowadził do upadku demokracji w tym kraju i objęcia władzy przez narodowych socjalistów.

■ POWSTANIE NAZIZMU

W XIX w., w czasach rozwoju kolonializmu i powstawania silnych państw narodowych, w filozofii zaczęły kształtować się nacjonalistyczne i rasistowskie prądy. Najważniejszymi ideologami tych nurtów byli wówczas Joseph Arthur Gobineau i Houston Chamberlain. Wpływ na rozwój tych ideologii miała również filozofia Fryderyka Nietzschego. Poglądy wymienionych myślicieli przyczyniły się do powstania w Niemczech w latach 20. XX w. narodowego socjalizmu, określanego jako **nazizm**. Jego zasady zostały sformułowane przez **Adolfa Hitlera** w książce „**Mein Kampf**” oraz przez **Alfreda Rosenberga** w „**Micie XX wieku**”. Twierdzili oni, że Niemcy są rasą panów, której do dalszego rozwoju potrzebna jest przestrzeń życiowa na wschodzie Europy, a naród niemiecki powinien panować nad całym światem. Upowszechniali też hasła społeczne, dotyczące np. walki z bezrobociem, wzorowane na tych głoszonych przez socjalistów, nadając im jednak

charakter skrajnie nacjonalistyczny. Z faszyzmu włoskiego przenieśli zaś do nazizmu ideę otoczonego kul-tem wodza – **Führera**, który miał stać na czele partii nazistowskiej i państwa niemieckiego.

Nazizm, podobnie jak faszyzm, za główne zagrożenie uznawał system komunistyczny. Hitler w swojej ideologii umiejętnie wykorzystał strach społeczeństwa niemieckiego przed wizją światowej rewolucji komunistycznej. Narodowy socjalizm różnił się jednak od włoskiego faszyzmu przede wszystkim w kwestii antysemityzmu. Żydzi obarczani byli winą za klęskę Niemiec w czasie I wojny światowej oraz za wybuch rewolucji bolszewickiej w Rosji. Według Hitlera odpowiadali także za funkcjonowanie zniechęconego przez niego ustroju demokratycznego. Ponadto, zdaniem nazistów, to w wyniku spisku żydowskiego w państwie niemieckim po wojnie następowały przemiany społeczne i kulturowe, takie jak pojawienie się nowych kierunków w sztuce, rozluźnienie obyczajowości, popularyzowanie kultury amerykańskiej (np. jazz, kabaret). Zjawiska te hitlerowcy uznawali za upadek polityczny oraz kulturalny Europy, dlatego pod przewodnictwem Hitlera mieli im zapobiegać wszelkimi możliwymi sposobami.

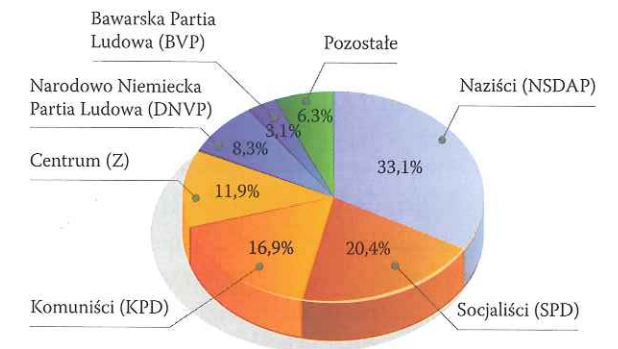
Ostatecznie na początku lat 20. w Bawarii ukształtowała się **Narodowosocjalistyczna Niemiecka Partia Robotników** (niem. skrót **NSDAP**), w której władzę przejął Hitler. W listopadzie 1923 r. naziści zorganizowali w Monachium nieudany **pucz**. Mimo że w jego wyniku Hitler został aresztowany, to zaczął zdobywać coraz większy rozgłos w Niemczech. W burzliwym okresie lat 20. **SA**, czyli oddziały szturmowe NSDAP, wzorowane na włoskich bojówkach „czarnych koszul”, toczyły walki z komunistami, napadały na działaczy lewicowych i stosowały coraz brutalniejsze metody prześladowania Żydów.

■ PRZEJĘCIE WŁADZY PRZEZ HITLERA

W okresie wielkiego kryzysu NSDAP, krytykująca dotychczasowe rządy i obwiniająca Żydów o kryzys gospodarczy, stała się najpotężniejszym ugrupowaniem politycznym w Niemczech. W wyborach parlamentarnych w 1932 r. naziści zdobyli najwięcej głosów, jednak uzyskane poparcie okazało się niewystarczające do sprawowania samodzielnej władzy w państwie.

30 stycznia 1933 r. prezydent Rzeszy Paul von Hindenburg mianował Adolfa Hitlera kanclerzem rządu koalicyjnego. Decyzja ta była wynikiem nie tylko zwycięstwa NSDAP w wyborach parlamentarnych, lecz także zakulisowych działań polityka katolickiej partii

Wyniki wyborów w Niemczech, 6 listopada 1932 r.

Centrum Franza von Papena. Sądził on, że w utworzonym wielopartyjnym rządzie ugrupowania koalicyjne będą w stanie panować nad hitlerowcami. Jednak Hitler nie pozwolił sobą sterować i zaczął dążyć do przejścia pełni władzy. W lutym 1933 r., wykorzystując podpalenie gmachu parlamentu niemieckiego – Reichstagu – o które został posądzony komunista, przywódca nazistów doprowadził do delegalizacji swojego głównego przeciwnika – Komunistycznej Partii Niemiec. W kolejnych miesiącach systematycznie likwidował pozostałe ugrupowania polityczne i wkrótce Niemcy stały się państwem jednopartyjnym. W tej sytuacji Hitler postanowił ostatecznie zniszczyć opozycję. W czerwcu 1934 r., podczas tzw. nocy długich noży, rozprawił się krwawo ze sprzeciwiającym mu się kierownictwem SA, które żądało kontynuowania narodowosocjalistycznej rewolucji. Odtąd główną organizacją zbrojną nazistów było **SS** z **Heinrichem Himmlerem** na czele. W sierpniu 1934 r., po śmierci prezydenta Paula von Hindenburga, całą władzę w Niemczech objął Adolf Hitler.

Adolf Hitler otrzymał od prezydenta Republiki Weimarskiej Paula von Hindenburga nominację na stanowisko kanclerza Niemiec. Wydarzenie to oznaczało przejście władzy przez nazistów.

■ fotografia, Berlin, 31 I 1933 r.

Funkcjonalizm – kierunek w sztuce zakładający wyższość funkcji użytkowej przedmiotu lub budowli nad jego innymi walorami.

Pucz – zamach stanu, przejście władzy w sposób niezgodny z prawem obowiązującym w danym państwie.

RZĄDY NAZISTÓW

Hitler wprowadził całkowitą kontrolę wszystkich sfer życia obywateli III Rzeszy. Podporządkował sobie istniejące ugrupowania polityczne bądź zastąpił je nowymi. Każdy Niemiec musiał należeć do wybranej organizacji nadzorowanej przez NSDAP. Najwięcej uwagi poświęcano **indoktrynacji** dzieci i młodzieży – uważano bowiem, że idee nazistowskie i dyscyplinę wojskową trzeba wpajać już od najmłodszych lat. To właśnie młodzi ludzie z **Hitlerjugend** – młodzieżowej organizacji nazistowskiej – na stosach palili książki, które naziści uznali za antynarodowe. Nawet gospodynie domowe były stowarzyszone w kobiecych organizacjach podlegających NSDAP.

Polityka nazistowska przyniosła ogromne spustoszenie w niemieckiej nauce, kulturze oraz sztuce. Naukowcy, pisarze i artyści o lewicowych lub liberalnych poglądach byli zmuszani do emigracji. Taki sam los czekał uczonych i twórców pochodzenia żydowskiego.

Działania nazistów były szeroko nagłaśniane i upowszechniane przez Ministerstwo Propagandy, na którego czele stał **Joseph Goebbels**. Swoje decyzje hitlerowski minister komentował cynicznie: *klamstwo powtarzane wiele razy staje się prawdą*.

Równocześnie z działaniami wewnętrznymi Hitler prowadził agresywną politykę zagraniczną. Jego pierwszym celem w sprawach międzynarodowych było obalenie ograniczeń narzuconych Niemcom przez postanowienia przyjęte w Wersalu, a także odbudowanie potęgi Rzeszy. Francja i Anglia nie reagowały na to stanowczo, dlatego naziści stopniowo łamali zakazy traktatu wersalskiego. Wojsko niemieckie ponownie zaczęło stacjonować w Nadrenii, a Hitler rozpoczął zbrojenia na ogromną skalę.

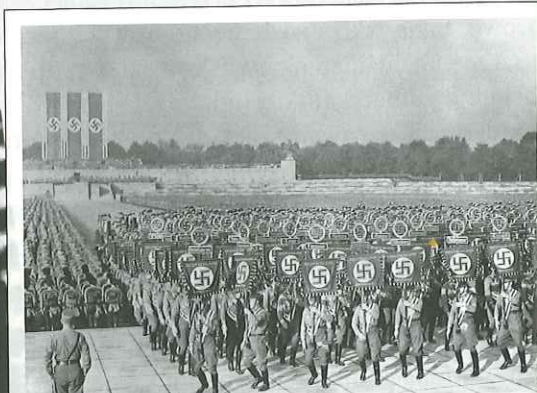
Zajęcie Nadrenii, będącej od 1919 r. strefą zdemilitaryzowaną, odbyło się 7 marca 1936 r. Mimo jawnego złamania przez Niemców traktatu wersalskiego działania te nie spotkały się z jakąkolwiek reakcją mocarstw zachodnich.

■ fotografia, Nadrenia, 1936 r.

Indoktrynacja – wpajanie określonych poglądów i przekonań przy jednoczesnym ograniczeniu innych źródeł informacji.

SPOŁECZEŃSTWO III RZESZY

Naziści podporządkowali sobie większość dziedzin życia mieszkańców Rzeszy – kontrolowali sferę publiczną, zawodową, a także prywatną obywateli. W tym celu powstawały organizacje skupiające w swoich szeregach różne grupy społeczne i wiekowe. Każda z nich realizowała określone zadania zgodnie z ideami faszystowskimi. Wszystkie podlegały nadzorowi państwowemu i były centralnie sterowane.

Wojska i policja

Gestapo (z niem. Tajna Policja Państwowa) zajmowało się zwalczaniem przeciwników ustroju nazistowskiego. Funkcjonowało bez nadzoru sądowego i prowadziło działania kontrywywiadowcze.

SS była formacją nazistowską pełniącą funkcję policji partyjnej. W jej skład wchodziłi zdeklarowani zwolennicy Hitlera. Odegrała istotną rolę podczas wewnętrznej walki w NSDAP. Z czasem SS uległo znacznemu powiększeniu.

Wehrmacht to siły zbrojne III Rzeszy składające się z wojsk lądowych, powietrznych i wodnych. Rozbudowywano je od momentu powstania w 1935 r.

■ fotografia, Bawaria, 19 IX 1938 r.

Narodowosocjalistyczna Liga Kobiet (niem. skrót **NS-Frauen-schaft**), zgodnie z nazistowskimi ideałami dotyczącymi wyższości rasy niemieckiej, nakłaniała Niemki do rodzenia jak największej liczby dzieci. Promowała także wśród kobiet korzystanie z produktów niemieckich, co miało służyć samowystarczalności surowcowej Niemiec.

■ fotografia, Carlsbad, X 1938 r.

Służba Pracy Rzeszy (niem. skrót **RAD**) to organizacja kierująca młodzieżą powyżej 18. roku życia do obowiązkowej pracy na rzecz państwa w rolnictwie lub przy budowie infrastruktury. RAD przygotowywała również do służby wojskowej, a odbycie szkolenia w szeregach organizacji było warunkiem przyjęcia na uczelnię wyższą.

■ fotografia, Bawaria, ok. 1936 r.

Wykluczeni

Naziści wykluczyli ze społeczeństwa: Żydów, lewicę, niepełnosprawnych, homoseksualistów i chorych psychicznie. Hitler planował zmuszenie wszystkich tych niepożądanych osób do opuszczenia III Rzeszy, a jeśli okazałoby się to niemożliwe, zamierzał je unicestwić.

■ fotografia, Niemcy, 1933 r.

Stan Żywcielei Rzeszy (niem. skrót **RNS**) zrzeszał rolników. Obejmował swoimi działaniami gospodarkę rolną, starając się dostosować ją do potrzeb państwa poprzez ścisłą kontrolę cen i obowiązkowe dostawy żywności.

Narodowosocjalistyczna Ludowa Opieka Społeczna (niem. skrót **NSV**) zajmowała się wspieraniem najbardziej potrzebujących. Organizowała wielkie akcje dobroczynne, np. Pomoc zimową, podczas której dokarmiano najuboższych.

Niemiecki Front Pracy (niem. skrót **DAF**) zastąpił zlikwidowane przez nazistów związki zawodowe. Czuwał nad tym, aby niemieckie przedsiębiorstwa realizowały założenia polityki gospodarczej III Rzeszy.

Hitlerjugend skupiało w swoich szeregach dzieci i młodzież od 10. roku życia. W organizacji nacisk kładziono na sprawność fizyczną, a także na rozwijanie kultu Hitlera i prowadzenie szkoleń wojskowych.

■ fotografia, Bawaria, 1933 r.

NSDAP (z niem. Narodowosocjalistyczna Niemiecka Partia Robotników) była niemiecką partią polityczną, na której czele stał Adolf Hitler. Władzę w Niemczech sprawowała od 1933 r.

? PRACA Z INFOGRAFIKĄ

- Wyjaśnij, dlaczego naziści tworzyli organizacje nadzorujące wszystkie dziedziny życia społecznego.
- Odpowiedz, które z organizacji nazistowskich miały największy wpływ na rozpowszechnianie swojej ideologii.

■ POCZĄTEK ZBRODNI NAZISTÓW

Po zlikwidowaniu demokracji w Niemczech Hitler przystąpił do realizowania zasadniczych celów swojej polityki. Zaostrzono represje wobec mniejszości narodowych, w szczególności wobec Żydów. W 1935 r. wprowadzono tzw. **ustawy norymberskie**, które miały odseparować ludność żydowską od społeczeństwa niemieckiego. Mieszkający w Rzeszy Żydzi zostali pozbawieni większości praw obywatelskich – m.in. nie mogli zawierać małżeństw z osobami o narodowości niemieckiej. Działania antyżydowskie osiągnęły apogeum podczas zamieszek zorganizowanych przez nazistów **9 listopada 1938 r.** Spalono wówczas 250 synagog, a także zniszczono kilka tysięcy sklepów, których właścicielami byli Żydzi. Prawie 100 osób żydowskiego pochodzenia zostało zamordowanych, a 20 tys. trafiło do obozów koncentracyjnych. Wydarzenie to nazwano **„nocą kryształową”** od leżących na ulicach niemieckich miast potłuczonych szyb z witryn sklepów należących do Żydów. Wkrótce naziści zaczęli kontynuować prześladowania – opublikowali listę zawodów, których nie mogli wykonywać Żydzi. W jeszcze większym stopniu ograniczyli też prawa ludności żydowskiej, m.in. zakazali jej wstępu do kin i teatrów. Represje te skłoniły w latach 30. większość Żydów do opuszczenia Rzeszy.

Naziści planowali pozbycie się nie tylko ludności żydowskiej. W ideologii Niemców wpisana była **eugenika**, czyli działania mające na celu udoskonalenie rasy nordyckiej. Był to pomysł oparty na pseudonaukowych teoriach stworzenia nadczłowieka. Chcąc przy tym ze

Eutanazja – spowodowanie śmierci osoby nieuleczalnie chorej, masowo stosowane przez faszystów.
Steryliczacja – pozbawienie płodności.

POSTAĆ HISTORYCZNA

ADOLF HITLER 1889–1945 r.

Był niemieckim politykiem, przywódcą nazistów – Führerem i kanclerzem III Rzeszy. W młodości interesował się malarstwem. Walczył na froncie I wojny światowej, podczas której został ranny w wyniku ataku gazowego. Od 1921 r. stał na czele NSDAP. Dwa lata później przeprowadził nieudany pucz w Monachium, za co został uwięziony. W tym czasie napisał książkę „Mein Kampf”, zawierającą program ruchu nazistowskiego. Po wyjściu z więzienia Hitler rozwijał struktury partii, której poparcie wzrosło podczas wielkiego kryzysu gospodarczego. W styczniu 1933 r. objął funkcję kanclerza Niemiec i wkrótce zdobył pełnię władzy. Na arenie międzynarodowej pozorował pokojowe zamiary, lecz równocześnie rozprawiał się z wewnętrzną opozycją w NSDAP, zakładał

Rozdawanie ulotek oraz pikiety były częścią antysemickich demonstracji organizowanych przez nazistów. Działania te miały na celu zachęcić społeczeństwo niemieckie do bojkotowania sklepów żydowskich.

■ fotografia, Berlin, 31 I 1933 r.

społeczeństwa niemieckiego wyeliminować najsłabszych, ludzi chorych zaczęto poddawać **eutanazji**. W ten sposób wymordowano ok. 100 tys. osób niepełnosprawnych, a kolejne setki tysięcy przymusowo **wysterylizowano**. Niektórzy trafiali później w ręce hitlerowskich naukowców przeprowadzających na nich swoje zbrodnicze badania.

Od 1933 r. w Niemczech zaczęto tworzyć **obozy koncentracyjne** (Oranienburg, Buchenwald, Dachau). Osadzeni w nich byli bez wyroku sądowego przeciwnicy reżimu, m.in. politycy opozycyjni, działacze związkowi, a także duchowni. Naziści starali się bowiem doprowadzić do stopniowego podporządkowania sobie dwóch niezależnych od systemu Kościołów ewangelickiego i rzymskokatolickiego.

się obozów koncentracyjnych, prześladował Żydów oraz zarządził na szeroką skalę działania eugeniczne. Rozbudowywał również armię niemiecką i jednocześnie przygotowywał ją do wojny. We wrześniu 1939 r. napadł na Polskę. Wywołał największy konflikt zbrojny w historii świata. Podbił znaczną część Europy i realizował na jej terenach założenia polityki rasowej. W obliczu nieuchronnej klęski 30 kwietnia 1945 r. popełnił samobójstwo w berlińskim bunkrze. Jest uważany za jednego z największych zbrodniarzy w dziejach ludzkości.

■ Faszizm i autorytaryzm w innych krajach europejskich

Ideologia faszystowska i nazistowska znalazła swoich naśladowców w całej Europie. W latach 20. i 30. faszyzujące reżimy przejęły władzę w Hiszpanii, Portugalii i na Słowacji. Natomiast różnego typu rządy autorytarne, w których nadal funkcjonowała osłabiona opozycja, wprowadzono w Rumunii, na Węgrzech, w Bułgarii, Grecji, Jugosławii, państwach bałtyckich oraz Polsce.

Admirał Miklós Horthy był regentem Królestwa Węgier. Po pokonaniu komunistów i likwidacji Węgierskiej Republiki Rad stanął na czele pierwszej w okresie międzywojennym prawicowej dyktatury.

■ fotografia, Węgry, ok. 1935 r.

USTROJE W EUROPIE W LATACH 1923–1939

Podział Europy po I wojnie światowej

ĆWICZENIA

1. Podaj przyczyny pojawienia się faszyzmu we Włoszech.
2. Wymień kolejne etapy przejmowania w Niemczech władzy przez Adolfa Hitlera.
3. Oceń politykę wewnętrzną i zagraniczną faszystów oraz hitlerowców.

DLA ZAINTERESOWANYCH

- S. Corvaja, *Hitler i Mussolini*, Warszawa 2004.
 I. Witkowski, *Propaganda III Rzeszy*, Warszawa 2008.